

Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisadî Tesirleri

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN

İnsanlar bir arada ve bir cemiyet halinde yaşadıklarından her zaman karşılıklı münasebetlerde bulunmaktadırlar. Bir cemiyet içinde yaşayan ve karşılıklı münasebetlerde bulunan insanların birbirleriyle eşit düzeyde bulunmaları, aynı zekâ ve çalışma seviyesinde olmaları, aynı servet ve gelire sahip olmaları söz konusu değildir. Aksine insanlar arasında bir çok bakımdan önemli farklar vardır. Özellikle gelir ve yaratma ve yaratılan bu gelirden pay alma bakımından oldukça büyük farklılık görülür. Fakat insanlar bir arada yaşadıklarından bu farklılıkları ortadan kaldırıcı veya azaltıcı bir takım tedbirler almak zorunluluğunu duymuşlardır.

Günümüzün devlet anlayışında ve devletin üstlendiği fonksiyonlarda değişmeler meydana gelmiş ve "sosyal devlet" kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzün sosyal devleti ise insanlar arasında görülen ve etkileri hissedilen bu tür eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, hiç olmazsa hafifletmek üzere sosyal yardımlara ve sosyal siyaset tedbirlerine başvurmaktadırlar.

Genel bir açıklama ile "sosyal devlet"ten anlaşılın, devletin vatandaşlarını ve özellikle düşük gelirli ve diğerleri karşısında korunması gerekenleri, gelir bakımından korumak ve kollamak onların hayat seviyelerini ve satın alma güçlerini yükseltmek ve devamlı kılmak üzere hukuki, iktisadi ve sosyal tedbirlerin alınmasıdır. 20. yy da devletin yüklendiği bu görevlerle her bir vatandaşın asgari geçim düzeyine sahip olması ve elde ettiği bu gelir düzeyini devam ettirmesi hedeflenmektedir. Devlet bu gayeleri gerçekleştirmek üzere bir kısım tedbirler almakta ve bir kısım hizmetleri vatandaşlarının istifadelerine sunmaktadır.

Sosyal devletin bu fonksiyonları Türk toplumunda çok daha öncelerden farkedilmiş ve gü-

nümüzde devletin kanunlarla üstlendiği bir kısım görevleri, geçmişte, toplumumuz dini inanç ve sosyal düşüncelerden kaynaklanan duygularla gönüllü bir şekilde Vakıflar kurarak yerine getirmeye çalışmıştır. Geçmişte olduğu gibi bu günde Vakıflar bu görevlerine büyük nisbette devam etmektedir.

Böylece Anayasamızın devletimize yüklemiş olduğu "Sosyal Devlet" olma fonksiyonlarının bir kısmını Vakıflar kendi faaliyetleri içinde yerine getirerek, devletin üstlendiği görevlere yardımcı bulunmaktadırlar. Bu anlamda devlet bir kısım iktisadi ve mali tedbirler olarak vatandaşlarına yardım gayesini gerçekleştirecek ortamı hazırlamakla yükümlü olmaktadır.

Günümüzde devletin sosyal ve ekonomik fonksiyonları oldukça artmış ve devletin üstlendiği kamu hizmetleri çok fazla genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Vakıf hizmetleri de devletin yüklendiği bu kamu hizmetlerinin, yerine getirilemediği veya az ve eksik olarak yerine getirildiği alanlarda bizzat fertlerin iradesi ile doğrudan doğruya yardımda bulunmak üzere ortaya çıkmıştır. Vakıf müesseseleri bu hizmetleri gerçekleştirmek üzere meydana getirilmişlerdir. Böylece fonksiyonlarına yardım amacıyla faaliyet sarfeden vakıflar bir taraftan devletin ulaşamadığı ve yetişemediği alanlarda bu eksikliği doldurmakta diğer taraftan da bu hizmetlerden yararlananlara sosyal yardımda ve iktisadi katkıda bulunmaktadır. Çünkü sosyal yardımların temeli iktisadi hadiselerle dayanmaktadır. Vakıf müesseselerinin hizmetlerinden ve yardımlarından istifade edenler aslında o nisbette ekonomik yardımlardan istifade etmiş olmaktadır. "En eski hukuk kurumundan olan Vakıf kurumu tarih boyunca sosyal ve ekonomik alanda toplumsal yardım ve dayanışma örnek-

leri vererek topluma büyük katkılarda bulunmuş ve bulunmaktadır. Vakıf, Devlet Planlama Teşkilatı V. Beş yıllık Kalkınma Planı Vakıf Özel İhtisas Komisyonu raporu s. 34" Osmanlı döneminde çok yaygın bir şekilde görülen Vakıfların topluma sağladığı ekonomik ve sosyal yardımların etkileri yüksek olmuştur. Cumhuriyet döneminde Medeni Kanunla beraber tesis adı altında ve daha sonra da vakıflar olarak müessesese devam ettirilmiştir. 1967 de 903 sayılı kanunun çıkmasından sonra ise Vakıfların kurulması artmış ve faaliyetleri de genişlemiştir.

Vakıfların genel amaçları içinde ekonomik ve mali bakımdan güçsüz durumda olanları desteklemek, güçlendirmek ve onların sosyal ve ekonomik durumlarını düzeltmek vardır. Vakıflar bir yandan doğrudan doğruya kamu hizmetleri yaparlarken diğer yandan da bir kısım ihtiyaç sahiplerine direkt olarak ekonomik ve mali yardımlarda bulunmaktadır.

Vakıf, bir malın veya gelirin sahipleri tarafından kendi rıza ve iradesiyle şahsi mülkiyetinden çıkartılarak belirli şart ve gaye ile bir hayır hizmetine ebediyen tahsis edilmesidir. Buna göre vakfın önemli bir mahiyeti, vakfın konusu olan belli gayeyi devamlı bir şekilde yerine getirebilmek için o vakfın bir akara sahip olarak kurulmasıdır. Böylece bir yandan tasarruflar değerlendirilerek diğer yandan da bu tasarruflar değerlendirilmekte ve bunlar ekonomide kullanılarak bir kaynak mahiyetine dönüşmektedir.

Vakıfların kurulması ve kurulan bu vakıflara belli bir akar tahsisi ile fertlerin tasarruflarına teşviki de sağlanmış olur. Çünkü kurulan vakfa belli bir servet ve belli bir akar temin edilmektedir. Böylece tasarruflarda kamu hizmeti lehine adeta bir döner sermaye kurulmaktadır. Ayrıca bu yollar tasarrufların ekonomi içinde değerlendirilmesi de sağlanmış olmaktadır. Vakıflar bir bakıma sermayenin ahlını koruyan ve genişleten bir bünyeye sahiptir ve çoğu kez kârın belli amaca tahsis edilmesini sağlarlar.

Vakıf hangi amaçla kurulursa kurulsun ve hangi tür vakıf olursa olsun bütünü temelinde iktisadi ve mali görüş ve düşünceler yatmaktadır. Çünkü sosyal amaçlı ve hatta dini amaçlı bir vakıfta kendisine hedef aldığı gayelerini gerçekleştirebilmesi faaliyetlerini devam ettirebilmesi için belli iktisadi ve mali güce sahip bulunması ve aynı zamanda bu hizmetlerini idame ettirecek akarı elde ediyor olması gerekmektedir. Bu durum ise vakfın kurulması ve fonksiyonlarının idamesi ekonomik gücün olması ve bu gücün iyi bir şekilde kullanılmasıyla beraber geliştirilmesi de gereklidir. Vakfın politikasında bu durumun gözden kaçırılmaması gereklidir.

Vakıflar genellikle dini, tarihi, hukuki ve sosyal yönlerden olmak üzere değişik açılardan

alınıp incelenir. Gerçekten vakıflar bu bakış açılarından bir çok araştırmalara ve araştırmacılara konu olmuş ve etraflı bir şekilde incelenmiştir. Vakıfların iktisadi yönden ele alınmaları ve incelenmeleri ve vakıfların ekonomik fonksiyonlarını gün ışığına çıkartılması da mümkündür. Vakıflar üzerinde daha çok mali yönden güçlendirilmesi ve gelir temini konularında durulmuştur.

Vakıfların ekonomik fonksiyonları söz konusu olduğu zaman gelir yaratan ve akar elde eden faaliyetleri ile gider ve harcamaları arasında tedkiklerde bulunmak gerekmektedir. Vakıf harcamalarında esas, gayesini gerçekleştirmektir. Özellikle ülkemizdeki mazbut ve mülhak vakıfların gayesi mal varlıklarını teşkil eden hayrat'ın hayrat olma fonksiyonlarını devam ettirebilmesini sağlamaktır. Onun için bu tür vakıfların harcamaları daha çok hayrata dönük harcamalar ve geçmişten intikal eden milli ve kültürel değerleri oldukça yüksek olan ve Türk medeniyet tarihinin göstergeleri olan eserlerin korunması, bakımı ve asıllarına uygun bir şekilde restorasyonu için yapılan harcamalar bu tür harcamalarda ise "ekonomik" olma kriteri aranmamalıdır. Onun için vakıf harcamalarının ekonomik olmasının ölçüsünü kolayca bulmak mümkün değildir. Bu durum mazbut ve mülhak vakıflarda olduğu kadar yeni vakıflar için de söz konusu olacaktır. Çünkü harcamayı yapan şayet o harcamadan kendince bir tatmin duyuyorsa o harcama aynı zamanda ekonomiktir denilebilir. Vakıf harcamaları da genel olarak belli bir gayeyi gerçekleştirmek üzere yapılan ve çoğu zaman da bir hayrata dönük veya kamu yararına harcamalar olarak harcama yapanın tatmin duygusu aynı zamanda harcamanın ekonomik olma vasfını da gerçekleştirmiş olacaktır. Bundan dolayı vakıf harcamalarında ekonomik olma kriterini kârlılıkla ölçmeye yönelmek mümkün değildir.

Ancak vakıfların harcamalarında ekonomik olma vasfı hizmet yaparken, bu hizmetin en iyi tam ve eksiksiz, fakat en az masrafla yapılması halinde ortaya çıkacaktır. Gerçekten söz konusu hizmet tam olarak fakat en düşük harcama ile ve israf gitmeden yapılabiliriyorsa vakıfların kaynaklarının da ekonomik bir şekilde kullanabildiği söylenebilir.

Vakıf hizmetlerinin ekonomik bir şekilde yerine getirilebilmesi ve bu hizmetlerin daha az masraflarla yapılabilmesi için işletmecilik kuraları yanında daha başka tedbirlere de başvurulabilir. Meselâ benzer hizmetleri yapan vakıfların etkinliklerinin artırılması ve kaynaklarının daha iyi verimli bir şekilde kullanılması için imkanların birleştirilmesi de düşünülebilir. En azından bir kısım hizmetler ifa edilirken hizmetin nevine göre ilgili merkezi bir kuruluş o hiz-

mete nerelerde daha çok ihtiyaç olduğu hususunda vakıflara bilgiler vermelidir. Mesela öğrencilere burs verilmesi öğrenci yurdu tesisi okullara ders alet ve gereçlerin sağlanması gibi eğitime dönük kamu hizmetleriyle ilgili konulardan bir kısmı vakıflar tarafından üstlenilecekse bu hizmetlerle ilgili bilgilerin ilgili kamu kuruluşları tarafından vakıflara bildirilmesi veya vakıflar, hizmet konularıyla ilgili bilgileri ilgili kuruluşlardan edinebilirse hem hizmetler daha iyi ve amacına uygun bir şekilde yerine getirilmiş, hem de vakıf kaynakları etkin bir şekilde kullanılmış olur.

Vakıflar, yüklenmiş oldukları görevleri, hedef aldıkları gayeleri ve ekonomik fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri ve hayratların hayrat olma vasfını koruyabilmeleri için her şeyden önce mevcut varlıklarını koruyabilmeleri ve bunlarda elde ettikleri gelirlerini akarlarını arttırmelidirler. Vakıfların gelir elde etmelerindeki davranışları, harcamada bulunurken ve hizmet-

lerini ifa ederken gösterdikleri davranışlardan oldukça farklıdır. Burada aranması gereken kriterler de ekonomik kriterler olmalıdır. Çünkü bir vakfın, vakıf olma fonksiyonu, geliri elde ederken değil, ancak elde edilen geliri harcayarak hizmeti ifa ederken söz konusudur. Gelir elde etmesi ise mevcut kaynaklarını ve imkânlarını kullanmaya bağlıdır. Kaynakları kullanarak gelir elde etmek ise tamamen iktisadi bir hadise olup, bu da gerek diğer kamu iktisadi kuruluşlarının ve gerekse özel kesimdeki herhangi bir iktisadi kuruluşun davranışlarından farklı olmamalıdır. Burada söz konusu olan davranış piyasa ve rekabet şartlarına uygun iktisadi üretken rantabilitesini düşünmek, etkin ve kârlı bir davranıştır. Çünkü vakfın gelir elde ederken yapmış olduğu faaliyetlerde vakıf fonksiyonları söz konusu olmayıp cari piyasa şartları geçerli olmalıdır. Bunun için vakıfların gerek taşınmazların kira gelirlerinin tespitinde ve gerekse iştirak ve işletmelerin idaresinde cari piyasa şartlarının dışına çıkılması düşünülmemelidir.